

Azerbaycan ile Türkiye Arasındaki İlişkilerin Sağlam Temeller Üzerine Kurulmasında Heydar Aliyev ve Süleyman Demirel Dostluğunun Rolü

The Role of the Friendship of Heydar Aliyev and Suleyman Demirel in Establishing Relations Between Azerbaijan and Türkiye on a Solid Foundation

Ramile Dadaşova¹

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Ramile Dadaşova (Doc. Dr.),
Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, Kafkasya
Araştırmaları Enstitüsü, Bakü, Azerbaycan
E-posta: dadashova.ramila@rambler.ru
ORCID: 0000-0002-2376-5941

Başvuru/Submitted: 17.04.2024

Revizyon Talebi/Revision Requested:
28.06.2024

Son Revizyon/Last Revision Received:
06.08.2024

Kabul/Accepted: 07.08.2024

Atıf/Citation: Dadaşova, R. The role of the friendship of Heydar Aliyev and Suleyman Demirel in establishing relations between Azerbaijan and Türkiye on a solid foundation. *Avrasya İncelemeleri Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries* 13, 2 (2024): 149-167. <https://doi.org/10.26650/jes.2024.1469693>

ÖZ

Heydar Aliyev'le Süleyman Demirel arasındaki dostluğun Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin gelişmesinde büyük katkısı olmuştur. Büyük devlet adamları arasındaki dostluk sonucunda Türkiye ile Nahçıvan arasında Türkiye'yi Azerbaycan'a bağlayan köprü inşa edilmiş, Milli Lider Heydar Aliyev Türkiye'den gıda ve enerji yardım olarak Nahçıvan'ı ablukadan çıkarmıştır. Heydar Aliyev ve Süleyman Demirel dostluğu, Türkiye ve Azerbaycan halklarının karşılıklı saygı ve sevgisini artırmıştır. Nahçıvan, Ermenistan'ın saldırısına uğradığında Süleyman Demirel, "Nahçıvan'dan elinizi çekin" diyerek Kars Antlaşması'nın önemini tüm dünyaya duyurmuştur. İkili görüşmeler Azerbaycan-Türkiye işbirliğinin gelişmesinde ana etkilere dönüşür. Cumhurbaşkanı Heydar Aliyev'le birlikte Süleyman Demirel'in Ermenistan-Azerbaycan anlaşmazlığının barışçıl çözümünü için çaba harcaması, uluslararası toplantılarda önemli belgelerin kabul edilmesinde iki devletin bir-birini desteklemesi, Bakü-Tiflis-Ceyhan, Bakü-Tiflis-Erzurum projelerinin uygulanması, Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin kardeşlik temelinde kurulmasında iki ülke lideri arasındaki dostluğun önemini yansıtmaktadır. Heydar Aliyev'in Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında kardeşlik ilişkilerinin temellerinin atılmasına yönelik kavramsal fikirleri bugüne hesaplanmıştır. Heydar Aliyev, Azerbaycan'ı bölgede ve dünyada destekleyen devletin kardeş Türkiye devleti olduğunun farkındaydı. Türkiye'nin Vatan Savaşı'nın sonuna kadar Azerbaycan'a verdiği manevi ve siyasi desteğin Azerbaycan halkının düşmana karşı mücadelesine ruhunu ve zafere olan inancını daha da artırmaya bunu kanıtlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan-Türkiye ilişkileri, Heydar Aliyev ile Süleyman Demirel dostluğu, Bakü-Tiflis-Ceyhan

ABSTRACT

The friendship between Heydar Aliyev and Suleyman Demirel played a great role in the development of Azerbaijan-Türkiye relations. As a result of the personal friendship between two great political figures - Heydar Aliyev and Suleyman Demirel, National Leader Heydar Aliyev released Nakhchivan from the blockade,

supplied it with food and energy, built a bridge connecting Türkiye to Azerbaijan, and built a bridge between Türkiye and Nakhchivan. The friendship of Heydar Aliyev and Suleyman Demirel increased the mutual respect, sympathy and love of the people of Türkiye and Azerbaijan. When Nakhchivan was attacked by Armenia, Suleyman Demirel announced the essence of the Kars Treaty of 1921 to the whole world. In addition to the official meetings of the two statesmen, in each of their private meetings, views were exchanged on the consistent development of Azerbaijan-Türkiye cooperation, the international situation, and a number of regional problems. Along with President Heydar Aliyev, Suleyman Demirel also kept the peaceful settlement of the Armenia-Azerbaijani conflict under his control, and always stood by Azerbaijan in international meetings and the adoption of important documents. The friendship of the two leaders was important in the implementation of the Baku-Tbilisi-Ceyhan and Baku-Tbilisi-Erzurum projects. Conceptual views of Heydar Aliyev in laying the foundation of fraternal relations between the Republic of Azerbaijan and the Republic of Türkiye have been accounted for today. Heydar Aliyev knew that the support of Azerbaijan in the region and in the world could be a brotherly Turkish state and that Türkiye's moral and political support of Azerbaijan in the Patriotic War to the end, and the creation of even more enthusiasm in the fight against the enemy and confidence in victory among the Azerbaijani people proved it once again.

Keywords: Azerbaijan-Türkiye relations, The friendship between Heydar Aliyev and Suleyman Demirel, the Baku-Tbilisi-Ceyhan

EXTENDED ABSTRACT

Personal friendship between presidents is of great importance in international relations. The friendship between Heydar Aliyev and Suleyman Demirel played a great role in the development of Azerbaijan-Türkiye relations. As a result of the personal friendship between two great political figures - Heydar Aliyev and Suleyman Demirel, National Leader Heydar Aliyev released Nakhchivan from the blockade, supplied it with food and energy, built a bridge connecting Türkiye to Azerbaijan, and built a bridge between Türkiye and Nakhchivan. The friendship of Heydar Aliyev and Suleyman Demirel increased the mutual respect, sympathy and love of the people of Türkiye and Azerbaijan. When Nakhchivan was attacked by Armenia, Suleyman Demirel announced the essence of the Kars Treaty of 1921 to the whole world. In addition to the official meetings of the two statesmen, in each of their private meetings, views were exchanged on the consistent development of Azerbaijan-Türkiye cooperation, the international situation, and a number of regional problems. Along with President Heydar Aliyev, Suleyman Demirel also kept the peaceful settlement of the Armenia-Azerbaijani conflict under his control, and always stood by Azerbaijan in international meetings and the adoption of important documents. The friendship of the two leaders was important in the implementation of the Baku-Tbilisi-Ceyhan and Baku-Tbilisi-Erzurum projects. Remembering the words of his friend Suleyman Demirel about Türkiye's great need for gas, Heydar Aliyev directed Azerbaijan's gas to meet Türkiye's needs.

Conceptual views of Heydar Aliyev in laying the foundation of fraternal relations between the Republic of Azerbaijan and the Republic of Türkiye have been accounted for today. Türkiye recognized the independence of the Republic of Azerbaijan for the first time among the countries of the world, and mutual diplomatic missions began to operate. Heydar Aliyev, who relied on Türkiye as a brotherly state with the same language and roots and tried to strengthen

its influence in the Caucasus, pursued a balanced policy with other neighboring countries, including Russia, which is one of the permanent members of the UN Security Council and has the right to veto decisions. He also had official visits to France, Great Britain, China, and the United States, clarified the fair position of Azerbaijan, and signed documents. However, the National Leader knew that the support of Azerbaijan in the region and in the world could be a brotherly Turkish state with one language and one blood, and that Türkiye's moral and political support of Azerbaijan in the Patriotic War to the end, and the creation of even more enthusiasm in the fight against the enemy and confidence in victory among the Azerbaijani people proved it once again.

Türkiye has a role in the political and economic life of Azerbaijan. In order to settle the Armenian-Azerbaijani conflict diplomatically, the Republic of Türkiye provided political support to the Republic of Azerbaijan in a principled form, regularly maintained relations with the Azerbaijani government to study the situation, made a statement about the aggression of the Armenian armed forces against Nakhchivan, and made a proposal to send the Turkish army to the region. He made appeals and statements to the UN Security Council about settling the conflict, Suleyman Demirel raised the Karabakh issue during his visit to the United States and called on the United States to stop supporting Armenia in the Nagorno-Karabakh issue. He brought the Khojaly genocide to the agenda of the political commission of NATO.

From March 27 to April 3, 1993, immediately after the beginning of the Armenian aggression in the Kalbajar region and in the process of the subsequent occupations of Armenia, when the government of Azerbaijan appealed to the UN regarding the situation in the region, Türkiye called the UN Security Council for urgently preventing the aggression against Azerbaijan and liberate all Azerbaijani lands. Türkiye played a great role in the adoption of the 1996 Lisbon Declaration and the adoption of 4 resolutions of the UN Security Council confirming the territorial integrity of Azerbaijan.

The Akyaka border crossing point on the railway from Gyumri to Kars and the Alijan border crossing point on the land road passing through Iğdir were closed by Türkiye due to Armenia's territorial claims against Türkiye, its claims of promoting the "Armenian genocide", and its occupation of Azerbaijani territories.

The non-opening of the border crossing gates with Armenia is one of the factors that proves the brotherly relations between Azerbaijan and Türkiye. President Heydar Aliyev performed strong activities in establishing Azerbaijan-Türkiye relations on great spiritual and national roots and succeeded in this.

Azerbaijan also has a role in the political and economic life of Türkiye. Azerbaijan has always defended Türkiye in the international world. President Heydar Aliyev strongly objected to the discussion of the "Armenian Genocide" project in the US Congress, the French Parliament, Italy and Russia. Heydar Aliyev expressed the importance of uniting Azerbaijan and Türkiye against injustice. He believed that historians are responsible for refuting the "Armenian genocide" and considered it is necessary to involve historians from Azerbaijan, Türkiye, as well as Georgia, Russia, Iran and other places to investigate this issue by revealing the

documents. Heydar Aliyev emphasized that Russia's military base in Armenia is a threat not only to Azerbaijan, but also to the region and Türkiye, Türkiye is responsible for protecting the region, and without Türkiye's participation, there will be no security in the Caucasus. On November 18, 1999, at the Istanbul summit, the signing of the agreement on the transportation of crude oil from the territories of Azerbaijan, Georgia and Türkiye through the Baku-Tbilisi-Ceyhan oil pipeline, and the Baku-Tbilisi-Erzurum gas pipeline on June 26, 2002 in Ankara. The introduction of the project stimulated the development of Azerbaijan-Türkiye strategic cooperation and security in the region.

Giriş

Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin gelişmesinde Haydar Aliyev’le Süleyman Demirel arasındaki dostluğun büyük katkısı olmuştur. Haydar Aliyev-Süleyman Demirel dostluğu Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde özel bir aşamayı oluşturmaktadır ve bu tarihi aşamanın ayrıca incelenmesi gerekmektedir. Uluslararası ilişkilerde ülke liderleri arasındaki dostluk büyük önem taşımaktadır. İki büyük devlet adamı Haydar Aliyev ve Süleyman Demirel arasındaki dostluk sonucunda Milli Lider Haydar Aliyev, Nahçıvan’ı ablukadan çıkarmıştır, Türkiye Nahçıvan ahalisine yiyecek ve enerji yardımı sağlamıştır, Türkiye’ni Nahçıvana bağlayan köprü inşa edilmiştir. Haydar Aliyev ve Süleyman Demirel’in dostluğu Türkiye ve Azerbaycan halkları arasında karşılıklı saygıyı, sempatiyi ve sevgiyi artırmıştır.

Nahçıvan Ermenistan’ın saldırısına uğrayınca Süleyman Demirel 1921 Kars Antlaşması’nı tüm dünyaya duyurmuştur. Azerbaycan’ın güvenliği açısından Kars Anlaşması’na büyük önem veren Haydar Aliyev, Azerbaycan ile Türkiye arasında bir ittifak anlaşması yapılması gerektiğini düşünmekteydi. Bu düşünce Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından 15 Haziran 2021 tarihinde imzalanan Şuşa Beyannamesi’nde gerçekleştirilmiştir.

İki devlet adamı Haydar Aliyev ve Süleyman Demirel’in gerek resmi gerekse de gayri-resmi görüşmelerinde Azerbaycan-Türkiye işbirliğinin istikrarlı gelişimi, uluslararası durum ve bir dizi bölgesel sorun hakkında görüş alışverişinde bulunulmuştur.¹ Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev’in yanı sıra Süleyman Demirel de Ermenistan-Azerbaycan ihtilafının barışçıl çözümü için çaba harcamış, uluslararası toplantılarda ve önemli belgelerin kabulünde her zaman Azerbaycan’ın yanında yer almıştır. Bakü-Tiflis-Ceyhan, Bakü-Tiflis-Erzurum projelerinin hayata geçirilmesinde iki liderin dostluğunun büyük önemi olmuştur. Arkadaşı Süleyman Demirel’in Türkiye’nin doğal gaz ihtiyacının büyük olduğuna dair sözlerini hatırlatan Haydar Aliyev, Azerbaycan doğal gazını Türkiye’nin ihtiyacını karşılamak için yönlendirmiştir. Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol ve Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal gaz Boru Hattı projeleri Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin gelişimine büyük katkı sağlamıştır.

1. Haydar Aliyev ve Süleyman Demirel dostluğu

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev ile Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel arasında güçlü, sadık dostluk, Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin sağlam temeller üzerinde kurulmasında büyük katkı sağlamıştır. Süleyman Demirel 1968 yılında Azerbaycan’a geldiğinde Haydar Aliyev’le tanışmış, aralarında bir dostluk kurulmuştur. 1999’da Türkiye’nin Marmara Grubu Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Vakfı Heyetiyle görüşte Haydar Aliyev bu konuya ilişkin şu açıklamalarda bulunmuştur: “Kendisiyle ilk kez 30 yıl önce tanıştım ve dostluğumuz o günden bu yana devam ediyor. Ancak bu yolculuğun bedeli çok yüksek. Çünkü o dönemde tarihte ilk kez Türkiye Başbakanı

1 Heydər Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 19-cu kitab, yanvar, 1999, aprel, 1999* (Bakı: Azərneşr, 2006), 34-35.

Sovyetler Birliği'ni ziyarete geldiyse ve ziyaret programında Azerbaycan'a gelme arzusu vardiyse, bu onun Azerbaycan'a ne kadar sevgi ve ilgi gösterdiği anlamına gelmektedir... Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra da, saygıdeğer Süleyman Demirel ülkemize büyük sevgi ve ilgi gösterdi ve Türkiye, dünya devletleri arasında Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke oldu. Bunun öncüsü Süleyman Demirel'dir".²

Süleyman Demirel'in en büyük hizmetlerinden biri, Ermenistan'ın ablukası sırasında Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin ahalisinin huzur ve güvenliğini sağlamaktır. Sovyet döneminde (1920-1921) Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, Azerbaycan'ın Göyçe, Dereleyez ve Zengezur ilçelerinin Ermenistan'a devredilmesi sonucu ana karadan ayrı düşmüştür. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ni Azerbaycan'a bağlayan tek ulaşım yolu olan Mehri Demir yolunun Ermenistan tarafından kesilmesi sonucu Nahçıvana ulaşım yolları kapanmıştır.³ Bu durumda Türkiye'nin Nahçıvan'a yardım etmesi konusunda anlaşmaya varılmıştır.⁴ Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti Başkanı Haydar Aliyev'in yoğun diplomatik faaliyetleri sonucunda Nahçıvan, ulaşım ve elektrik alanlarında Türkiye ve İran ile işbirliği kurarak ablukadan kurtulmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti'nin çabalarıyla Türkiye ile Nahçıvan arasındaki köprü inşa edildiğinde, başta Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ahalisi olmak üzere tüm Azerbaycan halkının ve Araz'ın karşı yakasındaki Azerbaycanlıların umudu olduğundan köprünün adı «Umut Köprüsü» olmuştur. 28 Mayıs 1992'de köprünün açılışı için Süleyman Demirel, başkanlıktaki heyet, Türkiye Cumhuriyeti'nin bakanları, milletvekilleri ve basın mensuplarıyla birlikte Nahçıvan Havaalanı'na gelmiştir. Haydar Aliyev Süleyman Demirel'in Azerbaycan halkı tarafından sıcak karşılanmasını şu sözlerle ifade etmiştir: "... O gün Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin tüm ahalisi orada toplanmıştır. Bu köprünün açılışını büyük bir törenle yaptık. O köprü uzun yıllardır hem Türkiye'nin hem de Azerbaycan'ın hayalidir. Sonunda bu dilek gerçekleşti. Artık bu köprü sayesinde Azerbaycan ile Türkiye arasında, topraklarımız arasında ilişkiler tesis edilmiştir. İnsanlar bunu kullanıyor ve büyük fayda sağlıyor...". "Umut Köprüsü" açıldığında Haydar Aliyev Nahçıvan'dan köprüye kadar uzanan 75 kilometrelik yolda halkın Süleyman Demirel'i karşılaması için her kilometrede kurbanlar kestiğini belirtmiştir. Çünkü insanlar Süleyman Demirel'e sevgilerini ve yapılan yardımlardan dolayı şükranlarını iletme istemekteydiler.⁵

Abluka altındaki Nahçıvan'da elektrik yoktu. Nahçıvan'ı zor koşullardan kurtarmak amacıyla kısa sürede Türkiye'den Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ne enerji hattı inşa edilmiştir. Aliyev konuyla ilgili şu açıklamalarda bulunmuştur: "Hatırlıyorum, kış günlerinde Türk kardeşlerimiz

2 Heydər Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 19-cu kitab, yanvar, 1999, aprel, 1999* (Bakı: Azərneşr, 2006), 193-194.

3 Письмо представителя Азербайджана от 14 мая 1993 года на имя Председателя Совета Безопасности, *Совет Безопасности. Официальное отчеты сорок восьмой год дополнение за апрель, май, июнь 1993 года*, Организация Объединенных Наций, Нью-Йорк, 1996 год, 229-230.

4 Heydər Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 4-cü kitab, iyun, 1995, noyabr, 1995, (çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, məktublar, müsahibələr)* (Bakı: Azərneşr, 1997), 93-94.

5 Heydər Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 22-ci kitab, sentyabr, 1999, noyabr, 1999* (Bakı: Azərneşr, 2007), 438-439.

o elektrik hattını yaparken soğuk o kadar şiddetliydi ki, elleri tellere yapışmıştı. Ancak çalıştılar ve kendilerine verilen bu görevi hakkıyla yerine getirdiler... Kışın 40 derecelik soğukunda Türkiye'den Nahçıvan'a elektrik hattı çekildi, diğer yardımlar da yapılmıştır. Orada yaşadığım süre boyunca bunları kendi gözlerimle gördüm".⁶

Haydar Aliyev ve Süleyman Demirel'in dostluğu, ortak mücadeleleri Nahçıvan'ı Ermeni işgalinden kurtarmıştır. Haydar Aliyev o sıralarda yaptığı açıklamada şunları söylemiştir: "1992 yılında Nahçıvan Ermenistan tarafından saldırıya uğradı. O zaman sesimizi tüm dünyaya yükselttik. Sayın Süleyman Demirel yüksek sesle "Nahçıvan'dan elinizi çekin" dedi. Uluslararası dünya bu meseleye müdahil oldu. Bundan sonra Türkiye ile yakın ilişkiler kuruldu ve Türkiye'den Nahçıvan'a her türlü yardım geldi".⁷

Haydar Aliyev, Süleyman Demirel'in 1995 yılında Bakü'ye resmi ziyareti sırasında Azerbaycan kamuoyunun temsilcileriyle yaptığı toplantıda Türkiye'nin her zaman Azerbaycan'ı desteklediğini ifade etmiştir: "Ermenistan Azerbaycan'a karşı şiddetle saldırdığında, Nahçıvan tehlikedeysen biz Ankara'da saygıdeğer Süleyman Demirel'le birlikte Kars Anlaşması'nın ne kadar önemli olduğunu tüm dünyaya ilan ettik. Herkes Nahçıvan'ı koruyanların olduğu, Nahçıvan'dan ellerini çekmeleri gerektiği konusunda uyarıldı. Bütün bunlar tarihimizin sayfalarıdır. Bugün tüm bu süreçlerde Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin, milletinin ve aziz dostumuz Süleyman Demirel kardeşimizin özel rolüne değinmeyi bir görev sayıyorum. Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ilişkilerde Türkiye'nin desteğini her zaman hissettik. O sırada yine Türk kardeşlerimiz yardımımıza koştu. Türk ordusunun Kafkas birlikleri gelip Nahçıvan'da ve Azerbaycan'ın diğer bölgelerindeki Azerbaycan halkının topraklarını, haklarını, evlerini, köylerini savunmalarına yardım etti. Bunu asla unutmayacağız. Nahçıvan'da hiç kimse Kazım Karabekir Bey'i unutmaz ve unutamaz. Özellikle Azerbaycan'da Enver Paşa ve Nuru Paşa hiçbir zaman unutulmamıştır ve kimse tarafından unutulamaz. Azerbaycan'a gelecek o zor dönemde bize yardım eden Türk kardeşlerimizi asla unutmadık ve unutamayız...".⁸

1997 yılında Haydar Aliyev ve Süleyman Demirel Türkiye-Azerbaycan Vakfı başkanlığına seçilmişlerdir. Haydar Aliyev, Bilkent Üniversitesi'nde yaptığı konuşmada, Süleyman Demirel'in girişimiyle Türkmen ülkesinde okulların açılmasını ve çocukların kendi dillerinde eğitim görmesini takdirle karşılayarak, dünyanın diğer bölgelerinde on milyonlarca Azerbaycanlıların yaşadıkları bölgelerde kendi dillerinde eğitim alma imkanı olmadığını belirtmiştir.⁹

Süleyman Demirel, Haydar Aliyev'in sağlık durumuyla da yakından ilgilenmekteydi. Haydar Aliyev, ABD ziyareti sırasında zatürreye yakalandığı için Cleveland'da bir klinikte tam muayeneden geçirilmiş ve tedavi görmüştür. Haydar Aliyev'in sağlık durumu ile ilgili bilgi alan

6 Heydər Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 22-ci kitab*, 438-439.

7 Heydər Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 5-ci kitab, noyabr, 1995, mart, 1996, (çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, məktublar, müsahibələr)* (Bakı: Azərneşr, 1998), 172-173.

8 Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 5-ci kitab*, 173-174.

9 Heydər Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 9-cu kitab, mart, 1997, may, 1997, (çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr)* (Bakı: Azərneşr, 2000), 307-308

Süleyman Demirel, defalarca ısrar ederek, Haydar Aliyev'i muayene ve tedavi için Türkiye'ye davet etmiştir. Bu dönemde Rusya'nın bazı kitle iletişim araçları bilinmeyen kaynaklara atıfta bulunarak Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın sağlığı hakkında provakatif bilgiler yaymıştır. Haydar Aliyev, Ankara'da olduğu gibi Cleveland Hastanesi'nde de Süleyman Demirel'in onun sağlığıyla ilgilendiğini belirterek, “Senin insanlığımı asla unutmayacağım... Beni unutmadın, bana manevi kardeş oldun, bana manevi yardımda bulundun. ...bu yüzden senin harika bir insan olduğunu söylüyorum. Sen büyük bir devlet adamısın. Sen devletin başısın. Sen büyük bir politikacısın. Sen büyük bir halk figürüsün. Bunun yanı sıra harika bir insansın. Büyük insan olmak bunların hepsinden daha mühimdir. Bütün bunlar yapılabilir. Ancak herkes harika bir insan olamaz. Tanrı seni böyle yarattı. Senin de öyle bir yaşam gayen oldu...”¹⁰

Haydar Aliyev, Ocak 1999'da Ankara'da Gülhane Askeri Tıp Akademisi'nde tedavi görürken Süleyman Demirel Gülhane Askeri Tıp Akademisi'ne gelerek Haydar Aliyev'in sağlığıyla hep ilgilenmiştir. 2003'te hastalandığında tekrar Gülhane Askeri Tıp Akademisi'nde tedavi altına alınan Haydar Aliyev, Süleyman Demirel doğum günü 10 Mayıs'ta ziyaret etmiştir. O gün Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Başbakan Yardımcısı, Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, Türk Silahlı Kuvvetleri Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hilmi Özkök de Haydar Aliyev'i ziyaret edenler arasında idi.¹¹ “Hayatımı ve tüm sağlığımı Türkiye'ye emanet ediyorum”¹² diyen Haydar Aliyev'in Türkiye'ye ve Türk halkına olan sevgisini kelimelerle ifade etmek zordur. Türkiye'nin Sağlık Bakanı Osman Durmuş: “Sayın Cumhurbaşkanım, siz hem Amerika'da hem de Türkiye'de tedavi gördünüz”. Türk doktorlarına yönelmeniz, sevgili Atatürk'ün “Beni Türk doktorlarına emanet edin” sözüyle uyumlu bir davranıştır. Bunu büyük bir saygıyla kabul ediyoruz” demiştir.¹³

Haydar Aliyev hastanede tedavisi sürerken Süleyman Demirel'e her gün sağlık durumuyla ilgili bilgi vermiştir. Haydar Aliyev hastaneden çıktıktan sonra Süleyman Demirel onu Türkiye'ye dinlenmeye davet etmiştir. Haydar Aliyev daveti kabul ederek 3 gün Ankara'da, ardından da Antalya'da dinlenmiştir. Bununla ilgili Haydar Aliyev yazmıştır: “Ankara'dayken defalarca Süleyman Demirel'le buluştuk, bizi oğlumla birlikte evine davet etti. Camlı köşk Sayın Demirel'in misafirhanesidir. Cumhurbaşkanlığı sarayının yanındadır. Bu yüzden oradayken başkanın konutunda dolaştım - orada bahçe var, ağaçlar var, orada yürüdüm. Bazen akşamları Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel evinden çıkıp benim bulunduğum yere gelirdi, birlikte otururduk”.¹⁴ Haydar Aliyev'in Süleyman Demirel'in tavsiyesiyle Antalya'ya gitmesinin ardından, Süleyman Demirel, ertesi gün eşi Nazmiye hanım ile birlikte Haydar Aliyev'i ziyaret etmiştir. Haydar Aliyev, Türkiye Cumhurbaşkanı'nın çalışkanlığını takdir ederek şöyle demiştir: “Biliyorsunuz, işlerinin yoğunluğuna rağmen bu kadar zahmete girmesi unutulmaz... Her gün,

10 Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 22-ci kitab*, 439-440.

11 Heydər Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 45-ci kitab*, may, 2003, dekabr, 2003 (Bakı: Azərnaşr, 2013), 9-12.

12 Heydər Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 20-ci kitab*, aprel, 1999, iyul, 1999 (Bakı: Azərnaşr, 2007), 252.

13 Heydər Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 26-cı kitab*, mart, 2000, aprel, 2000 (Bakı: Azərnaşr, 2009), 152.

14 Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 20-ci kitab*, 338-339.

bazen günde iki kez aradığı olurdu”. Haydar Aliyev, Süleyman Demirel’in bu kadar zahmet katlamasından mütesir olunca Süleyman Demirel, Haydar Aliyev’e şunu söylemiştir: “Sağlığınız benim için ve sadece Azerbaycan için değil, Türkiye için de gerekli. Bu nedenle sağlığınız için ne yapıyorsam, her şeyi gönülden yapıyorum”.¹⁵ Haydar Aliyev, Antalya’dan Azerbaycan’a dönerken Süleyman Demirel’e bir mektup göndermiştir. Mektup basında yayınlanmıştır. Mektupta Süleyman Demirel’in Haydar Aliyev’e dikkat ve özen gösterdiği belirtilmiştir. Sonrular mektupu hatırlatan Haydar Aliyev “Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Türkiye’ye geldiğim andan o amaliyata gittiğim ana kadar ne kadar özen, ilgi ve insaniyet gösterdiğini hayal bile edemiyorum... İnsan ne kadar nazik, dost canlısı, humanist olabilir!” söylemiştir.¹⁶

Türkiye, 17 Ağustos 1999’da Richter ölçeğine göre 7,5 Mw büyüklüğünde gerçekleşen Gölcük depremleriyle büyük yıkım yaşamıştır. Deprem tüm Marmara Bölgesi’nde, Ankara’dan İzmir’e kadar geniş bir alanda yaklaşık 16 milyon insanı değişik düzeylerde etkilemiştir. 2010 yılında yayımlanan Meclis Araştırması Raporu’na göre 18.373 kişi hayatını kaybetmiş, 48 bin 901 kişi ise yaralanmıştır.¹⁷ Meydana gelen deprem sırasında Haydar Aliyev, doktorların ve diğer işlere katılacak kişilerin, uzmanların ve ayrıca büyük bir petrol treninin deprem bölgesine gönderilmesini emretmiştir. Türkiye’de acı çekenlere kan ve para yardımında bulunulmuştur.¹⁸ Türkiye’nin Azerbaycan Büyükelçisi Kadri Ecvet Tezcan, konuyla ilgili şunları açıklamıştır: “Bizi en çok etkileyen şey bazılarının paramız yoktur ama izin verirsiniz işçi olarak gidip Türkiye’deki depremin yıkıntıları altında kalan insanları kurtarmağa katılmak istediklerini söylemesiydi. Genç kız ve erkekler yardıma koşular. Okulun açılışı için aldıkları kıyafetleri, defterleri, kalemleri ve okul malzemelerini Türkiye’de acı çeken küçük çocuklara dağıtmak için getirdiler. Bazı çocuklar ise kumbaralarını “Türkiye’ye gönderin” diyerek bize bağışladı. Bunun gibi sayısız vaka var. Bunları tarif edemem. Bu sevginin bir göstergesidir”.¹⁹

Bakü Şehir İdaresi’nin girişimiyle ilaç, giyisi ve diğer eşyalardan oluşan yardım uçakları Türkiye’ye gönderilmiştir. Savunma Bakanlığı, Devlet Trafik Polisi, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Bakü Devlet Üniversitesi, Cumhuriyet Savcılığı, Devlet Jeodezi ve Haritalama Komitesi’nin çalışanları depremden etkilenen insanlara yardım etmek için çeşitli bankalarda açılan hesaplara bağış yapmışlardı.²⁰ Azerbaycanlı itfaiyeciler Kocaeli’deki Petrol Rafinerisi’ndeki büyük yangının söndürülmesinde en büyük gayreti göstermişlerdi.²¹

Ayrıca Azerbaycan’ın ünlü şairi Bahtiyar Vahabzade, Türkiye’deki depremlerle ilgili ölenler anısına bir “ağıt” yazmış, besteci Faig Suceddinov ona müzik bestelemiştir.²²

15 Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 20-ci kitab*, 338-339.

16 Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 20-ci kitab*, 338-339.

17 17 Ağustos 1999 Marmara depremi yildönümü basın açıklaması. Erişim tarihi: 1 Temmuz 2024. https://www.jmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=9121&tipi=3&sube=2&subesi=

18 Heydər Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 21-ci kitab, iyul, 1999, sentyabr, 1999* (Bakı: Azərnaşr, 2007), 191.

19 Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 21-ci kitab*, 214-215.

20 Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 21-ci kitab*, 216-217.

21 Heydər Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 30-cu kitab, sentyabr, 2000, noyabr, 2000* (Bakı: Azərnaşr, 2010), 161.

22 Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 22-ci kitab*, 333-334.

Depremden bir süre sonra Türkiye'ye giden Haydar Aliyev, Süleyman Demirel ile birlikte deprem bölgesini ziyaret ederek depremzedelerle görüşmüştür, Azerbaycan'ın onların yanında olduğunu belirtmiştir ve maddi yardımda bulunmuştur.²³

Haydar Aliyev, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün sadık bir öğrencisi ve takipçisi olarak değer verdiği Süleyman Demirel'in, Türk Devletleri Birliği'nin oluşumunda büyük katkıları olduğunu belirtmiştir: “.. Bu birlik bugün de devam ederek Türk dili konuşan devletleri birbirine yakınlaştırmaktadır. Birbirimize, işbirliğimizi geliştirerek, ortak tarihi köklerimizi birlikte keşfetmemize ve bunları ortaya çıkarıp dünyaya göstermemize çok yardımcı oluyor”.²⁴ Haydar Aliyev, Süleyman Demirel'in Türk dili konuşan devletler birliğinin oluşmasında ve gelişmesinde büyük hizmetlerine vurgu yapmıştır: “Belki bunları bilmiyorsunuz ama bilmeniz gerekiyor. Biz Türk dili konuşulan ülkelerin devlet başkanları olarak her zaman buluşup konuşuyoruz. Bizim için Süleyman Demirel'e Azerbaycan'da büyük denir, siz ona dede dersiniz. O, dededen çok dededir, ben ona dededen daha üstün bir isim derim. Bu devletler arasındaki bazı sorunların birbirleri için kabul edilebilir olmaması mümkündür. Ama saygıdeğer Süleyman Demirel nerede olursa olsun, Türk dili konuşan ülkelerin tüm devlet başkanları onun etrafındadır, hepsi onunla birdir... Sevgili dostum Süleyman Demirel, Türkiye Cumhuriyeti'nin yükünü omuzlarında taşıyor ve taşıyacak”.²⁵ Böylece değişen dünya dengeleri içinde Türk Dünyası ile ilişkilerin gelişmesi için aktif siyaset izleyen, adeta Türk Dünyası davasını omuzlayan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin 9.Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ile maceradan uzak, ama istikrarlı siyasi tutumlar onları bir araya getiren en önemli faktör olmuştur.²⁶

Haydar Aliyev, Ermenistan-Azerbaycan anlaşmazlığının barışçıl çözümünün Süleyman Demirel'in gündeminde olduğunu “Biz bu meseleyle ne kadar ilgilenirsek, dostumuz Süleyman Demirel de o kadar ilgilenmekte”²⁷ sözleriyle açıklamıştır. Ayrıca “Süleyman Demirel bu meseleyi ülkesinin, milletinin ve kendisinin şahsi meselesi olarak görüyor ve bu meselenin çözümü için elinden geleni yapmaya çalışıyor”²⁸ diyerek onun Azerbaycan'ın derdine ortak olduğunu belirtmiştir. Haydar Aliyev, başta AGİT Lizbon Zirvesi olmak üzere uluslararası toplantılarda önemli bir belgenin kabul edilmesinde Türkiye Cumhurbaşkanı'nın oynadığı rolü takdir etmiştir. Lizbon Zirvesi'nde elde edilen siyasi avantaj, uluslararası ölçekte Karabağ yönünde elde edilen önemli başarılarından biri olmuş ve uluslararası toplumun Azerbaycan Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğünün tanınmasında ve adil mücadelenin kabul edilmesinde önemli rol oynamıştır.²⁹

23 Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 30-cu kitab*, 162.

24 Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 22-ci kitab*, 328-329.

25 Heydər Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 23-cü kitab, noyabr, 1999, dekabr, 1999* (Bakı: Azərneşr, 2008), 266-267.

26 Ünalp F.Rezzan, “Haydar Aliyev dönemi. Bölgesel politikalar ekseninde Türkiye-Azerbaycan siyasi ilişkileri. “Tek millet-iki devlet”, *Qəlbî vətənlə çırpınan insan. Heydər Əliyev (10 may 1923-cü il – 10 may 2023-cü il)* 100 il. Kollektiv monoqrafiya. Editör Sevinc Aliyeva, Elvin Talışinski (Bakı: ”OPTİMİST” MMC. 2023), 226.

27 Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 22-ci kitab*, 329-330.

28 Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 22-ci kitab*, 330-331.

29 İsa Həbibbəyli *Heydər Əliyev dühasının işıqları*. Azərbaycan. – 2023, 12 dekabr, № 271, s.12. <https://files.preslib.az/projects/heydaraliyev/articles/he1443.pdf>

Haydar Aliyev, Ermenistan-Azerbaycan anlaşmazlığının çözümüne ilişkin büyük toplantılarda her zaman Süleyman Demirel'le birlikte savaştığını yazmıştır: "... Ama bir gün son törene gitmedim. Hemen endişelenmiştir. Sonra bana söylüyordu ki baktım Haydar Aliyev yemekte yoktu. Haydar Aliyev'in protokole çok saygı duyan bir insan olduğunu düşündüm, nasıl gelmezdi? Hemen ilgilendim ve hemen Haydar Aliyev'in hastalanıp hastaneye gittiği bilgisini aldım"³⁰

Haydar Aliyev, Süleyman Demirel'in Bakü-Tiflis-Ceyhan projesini hayata geçirme çabalarını takdirle karşıladığını belirterek: "...Türkiye'de bu işe onun kadar emek veren başka kimse yoktu. Projenin en başından beri bu işle ilgilendi. Cumhurbaşkanlığından ayrıldıktan sonra da Bakü-Ceyhan projesiyle ilgileniyor. Çünkü uzun yıllar bu yolda çok emek verdi"³¹ açıklamasında bulunmuştur.

Haydar Aliyev, Süleyman Demirel'in Türkiye için olduğu kadar Türk dünyası ülkeleri için de gerekli olduğunu vurgulayarak: "...Süleyman Demirel'i koruyun, gözünüz ve ruhunuz gibi koruyun. Çünkü sizin, Türkiye Cumhuriyeti'nin, Türk dünyasının ona ihtiyacı var"³² demiştir.

Süleyman Demirel, 1918 yılında Bakü'nün işgalden kurtarılması sırasında Azerbaycan topraklarında şehit olan Türk askerlerinin anısına yapılan anıtın açılışında bulunmuştur. Haydar Aliyev, bu anıtın aynı zamanda Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin kadimliğini ve Türkiye'nin bir zamanlar Azerbaycan'ı Ermeni katliamından kurtardığını hatırlattığını belirtmiştir.³³

Haydar Aliyev, Süleyman Demirel ile dostluğunun devletlerarası ve uluslararası ilişkilere olumlu etkisine vurgu yaparak, "Türkiye'nin Azerbaycan için dost ve kardeş bir ülke olması doğaldır. Ancak devletlerarası, uluslararası ilişkilerin sürekli geliştirilmesi gerekir. Kısa bir ara verirsiniz bir şeyler unutulabilir. Yani sürekli gelişmesi gereken bir iş. Tabii ki bunun tek veya iki değil, birçok yolu var. Mesela benim Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı, canım dostum, kardeşim Süleyman Demirel ile dostluk ilişkilerim var ve bu aynı zamanda Cumhuriyetlerimizin ve halklarımızın daha da samimi olması için büyük fırsatlar yaratıyor"³⁴ ifadeleriyle açıklamıştır.

Azerbaycan ile Türkiye arasında yeni tarihi dönemde ilişkilerin en sağlam ve güvenilir temellerinin Haydar Aliyev ve Süleyman Demirel tarafından atıldığı kesin olarak söylenebilir. Haydar Aliyev ve Süleyman Demirel, Zirve toplantılarında Türk Dünyası ile ilişkilerin kurulmasına önemli katkılarda bulunmuştur.³⁵ Bugün Haydar Aliyev-Süleyman Demirel dostluğu, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın siyasi iradesiyle en üst seviyeye taşınan Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin güvenilir temellerini oluşturmaktadır.³⁶

30 Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 22-ci kitab*, 331-332.

31 Heydər Əliyev. *Müstəqilliyimiz əbədidir: 27-ci kitab, aprel, 2000, iyun, 2000* (Bakı: Azərneşr, 2009), 170.

32 Heydər Əliyev. *Müstəqilliyimiz əbədidir: 23-cü kitab, noyabr, 1999, dekabr, 1999* (Bakı: Azərneşr, 2008), 267-268.

33 Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 26-cı kitab*, 101.

34 Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 26-cı kitab*, 102.

35 *Bir millət iki dövlət. (Ulu Öndər Heydər Əliyevin Azərbaycan-Türkiye İlişkileri Hakkında Nutukları və Konuşmaları)* (Bakü: "Elm" Yayın Evi, 2023), 17.

36 Həbibbəyli, *Heydər Əliyev dühasının işıqları*, 12.

2. Azerbaycan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti arasında kardeşlik ilişkisinin temelini kurulmasında Haydar Aliyev'in faaliyeti

Türkiye, dünyada Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti, 9 Kasım 1991'de, Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanımıştır. 14 Ocak 1992'de Türkiye'nin Azerbaycan'da, aynı yılın Ağustos ayında Azerbaycan'ın Türkiye'de diplomatik misyonu açılmıştır. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkiler hızla gelişmiş, Cumhurbaşkanı Turgut Özal, daha sonra Süleyman Demirel'in Türk Cumhuriyetlerine yönelik yaklaşım ve politikaları ikili ilişkilerin kurulması ve geliştirilmesine önemli katkı sağlamıştır.³⁷ Türkiye'nin büyük şahsiyetleri Azerbaycan'ı ziyaret etmiş, Azerbaycan'ın şehirlerinden, illerinden çok sayıda insan Türkiye'ye gitmiş, ülkenin başarılarıyla tanışmıştır.³⁸ Azerbaycan Cumhuriyeti Ankara'da ilk büyükelçilik binasını inşa etmiştir. Haydar Aliyev'in iktidara gelmesinden sonra Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dış politikasında tek taraflı değil, dengeli bir dış politika stratejisi izlenmiştir. Mayıs 1993'te Rusya'nın sınır kuvvetlerinin Azerbaycan'dan çekilmesi, Azerbaycan'ın Bağımsız Devletler Topluluğuna katılmaması Rusya'yı kızdırmıştı. Azerbaycan hem komşu ülke olarak, hem de BM Güvenlik Konseyi daimi üyesi olarak Rusya'yla yakın ilişkiler kurmağa çalışmıştır. Rusya'da 600.000'den fazla resmi kayıtlı Azerbaycan Türkünün, Azerbaycan'da 140.000'den fazla Rus uyğurlu nüfusun bulunması yanısıra, Rusya'da geçici ikamet eden bir milyondan fazla Azerbaycan Türkünün bulunması da ilişkileri genişletmeyi gerektiren faktörlerden biriydi.

Haziran 1993'te Haydar Aliyev Azerbaycan Cumhuriyeti'nin başına geçmiştir. İlk adımlardan biri BDT'ye girmektir. Haydar Aliyev BDT'ye katılmak için Azerbaycan'da psikolojik bir ortam yaratmak amacıyla birkaç ay çalışmıştır. Çünkü ülkede BDT'ye yönelik tutum çok olumsuzdu. Bunun çok farklı nedenleri vardı. BDT'nin önde gelen ülkesi Rusya, Ermenistan'ın işgal politikasını savunmaktaydı, bunun üzerine 20 Ocak 1990 yılında Rus birlikleri Bakü'ye gelmiş, katliam yapmış, 26 Şubat 1992 yılında Rusya'nın 366. Alayının yardımıyla Ermeniler insanlık dışı Hocalı soykırımını yapmışlardı. İnsanlarda Rusya ile ilişki kurulmaması, onun oluşturduğu organizasyonun içinde bulunmamalı yönünde bir düşünce oluşmuştur. Ancak dengeli bir siyasi sistemin önemini çok iyi bilen Haydar Aliyev, Rusya ile ilişkilerin normal olmasına önem vermekteydi. Haydar Aliyev Azerbaycan ile Rusya arasındaki tarihi bağlılığı da dikkate almaktaydı.³⁹ 24 Eylül 1993'te Haydar Aliyev Moskova'yı ziyaret ederek Azerbaycan'ın BDT'ye katılımını onaylamıştır. 17 Kasım 1994'te Haydar Aliyev Rusya'ya resmi bir ziyarette

37 Ural Selçuk. "Bağımsızlık sonrası Azerbaycan-Türkiye diplomatik ilişkilerinin kurulması ve üst düzey ziyaretler (1991-2002)", *Ahmed Cevad anısına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları*. Editör Yunus Emre Tansü, (Bölüm 2. Gaziantep, 2020), 26.

38 Heydər Əliyev. *Müstəqilliyimiz əbədidir: 6-cı kitab, mart, 1996, iyun, 1996, (çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr)* (Bakı: Azər nəşr, 1998), 118-119.

39 Алиева Севиндж. "Пульс человека, синхронный с пульсом Родины (к 100-летию Великого Руководителя)", *Qəlibi vətənlə çırpınan insan. Heydər Əliyev (10 may 1923-cü il – 10 may 2023-cü il)* 100 il. Kollektiv monoqrafiya. Editör Sevinc Aliyeva, Elvin Talışinski, (Bakı: "OPTİMİST" MMC. 2023), 17.

de bulunmuştur.⁴⁰ Haydar Aliyev BM'nin veto hakkına sahip diğer daimi üyelerine ilk resmi ziyaretini de gerçekleştirmiştir, 19-22 Aralık 1993 tarihlerinde Fransa'yı ziyaret etmiş ve François Mitteran ile görüşmüştür.⁴¹ 22-24 Şubat 1994 tarihlerinde Büyük Britanya Başbakanı John Majorun davetlisi olarak İngiltere'ye resmi ziyarette bulunmuştur.⁴² 7-9 Mart 1994 tarihlerinde Çin Halk Cumhuriyeti Başkanı Jiang Zemin'in davetiyle Çin'i ziyaret etmiştir.⁴³ 25 Eylül 1994'te Amerika Birleşik Devletleri'ne resmi bir ziyarette bulunmuş, 26 Eylül'de ABD Başkanı Bill Clinton ile görüşmüştür.⁴⁴ Haydar Aliyev Rusya, ABD, İngiltere, Fransa, Çin ve diğer ülkelerle ilişkileri olumlu yönetmiştir. Haydar Aliyev uluslararası ilişkilerde Azerbaycan'ın bağımsız bir devlet olarak varlığını sürdürebilmesi için her zaman büyük bir şevkle çalışmıştır. Ancak Haydar Aliyev bölgede ve dünyada Azerbaycan'ın dayanak noktasının kardeş Türkiye Cumhuriyeti olduğunun farkındaydı. Dengeli bir dış politika yürüten Azerbaycan Cumhuriyeti 1993-2003 yıllarında diğer ülkelerle de aktif işbirliği içinde olsa da, Türkiye'yle ilişkilerin daha da gelişmesi ve stratejik ortaklığın derinleşmesi için yoğun çaba harcamıştır.⁴⁵ Azerbaycan'ın BDT üyeliğini onaylayan Haydar Aliyev, iktidarının ilk döneminde BDT'ye dâhil olarak Rusya'ya yakın duracak girişimlerde bulunmuş olsa da, Rus askeri birliklerinin yeniden Azerbaycan topraklarında yerleştirilmelerine büyük bir kararlılıkla karşı çıktı. Rusya ile ilişkilerin bozulduğu bu dönemde Aliyev, bir taraftan ABD ve diğer Avrupa devletleriyle Azerbaycan arasındaki ilişkileri geliştirmeye yönelik politikalar izlemeye başladı, diğer taraftan Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini geliştirme çabası içine girdi.⁴⁶ TBMM'de Haydar Aliyev'in millet vekillerine hitaben konuşmasında Cumhurbaşkanı Azerbaycan'ın Türkiye ile ilişkilere önem verdiğini, Karabağ sorununun çözümü için bölgede Türkiyenin faaliyetinin faydalı olduğunu belirtmiştir: "Bu sorunların çözümünde Türkiye'nin hâlâ büyük rolü var; bugün de, yarın da Türkiye'nin bugüne kadar olduğu gibi bu sorunların çözümünde aktif rol almasını istiyoruz".⁴⁷

Türkiye'nin Azerbaycan'ın siyasi ve ekonomik hayatında büyük rolü vardı. Mart 1992'de Haydar Aliyev Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti Başkanı iken Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve Başbakan Süleyman Demirel onu Türkiye'ye davet etmişlerdi. 22-24 Mart tarihleri arasında Türkiye'ye resmi ziyarette bulunan Azerbaycan'ın Nahçıvan

40 Heydər Əliyev. *Müstəqilliyimiz əbədidir: 2-ci kitab, may, 1994, dekabr, 1994, (çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, məktublar, müsahibələr)*(Bakı: Azərneşr, 1997), 512-513.

41 Heydər Əliyev. *Müstəqilliyimiz əbədidir: 1-ci kitab, iyun, 1993, may, 1994, (çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, məktublar, müsahibələr)*(Bakı: Azərneşr, 1997) 292-297.

42 Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 1-ci kitab*, 414-415.

43 Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 1-ci kitab*, 458-464.

44 Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 2-ci kitab*, 324-325.

45 Göktürk Süheyla, Göktürk Türcaý Bülent. "“Tek Millet, İki Devlet” Özdeyişinin İsim Babası Haydar Aliyev ve Türkiye İlişkileri", *Qəlbi vətənlə çarpınan insan. Heydər Əliyev (10 may 1923-cü il – 10 may 2023-cü il)* 100 il. Kollektiv monoqrafiya. Editör Sevinc Aliyeva, Elvin Talışinski, (Bakı: "OPTİMİST" MMC. 2023), 305.

46 Ünalp F.Rezzan. "Türkiye-Azerbaycan Diplomatik İlişkilerinde Haydar Aliyev Dönemi: «Tek Millet-İki Devlet». *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, (Sayı 60, 2023), 189.

47 T.B.M.M.Tutanak Dergisi.Cilt :26, 89 uncu Birleşim, 6 Mayıs 1997 Salı, Birinci oturum. Açılma Saati: 15.00. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanak/donem20/yil2/bas/b089m.htm>

Özerk Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti Başkanı Haydar Aliyev Türkiye Cumhuriyetiyle mali, ekonomik ve teknik yardım sağlanması, 100 milyon dolar kredi verilmesi ve her yıl 100 öğrencinin Türkiye’de eğitim görmesi konularıyla ilgili ortak çalışma protokolü imzalamıştır.⁴⁸ Bu ziyaret kapsamında, Türkiye Cumhuriyetiyle Azerbaycan Cumhuriyeti arasında Dostluk, İşbirliği ve İyi Komşuluk İlişkileri Mukavelesi, Dışişleri Bakanları arasında Protokol ve Türkiye ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasında Ankara İşbirliği Protokolü imzalanmıştır.⁴⁹

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunun 71. yıl dönümüyle ilgili Türkiye Cumhuriyeti’nin Azerbaycan Büyükelçiliği tarafından düzenlenen törende Haydar Aliyev kardeş ülkenin uluslararası dünyada her zaman Azerbaycan’ın yanında olduğunu belirtmiştir: “...Azerbaycan’ın bağımsızlığı dünya ülkelerinden ilk olarak Türkiye Cumhuriyeti tarafından tanınmıştır. Türkiye Cumhuriyeti, Azerbaycan’ın bağımsızlığını tanımış ve aynı zamanda dünyada etki gücünden yararlanarak devletimizin bağımsızlığının tanınmasında önemli rol oynamıştır. İki kardeş ülkenin dostluğu ve kardeşlik değerleri bizi yakınlaştırmış ve birleştirmiştir. Ülkemizin zor şartlar altında, savaş durumunda olduğu, ekonomik ve siyasi kriz yaşadığı bu dönemde dünya devletlerinin yardımına ve desteğine ihtiyacı vardı. Ancak sesimize ses veren ülkeler arasında Türkiye Cumhuriyeti’nin sesi, her zaman daha yükseklerde duyulmaktadır... Türkiye’nin Cumhuriyet Bayramını, biz kendi bayramımız sayıyoruz. Bu gün hem Türkiye Cumhuriyeti’nin, hem de Azerbaycan Cumhuriyeti’nin bayramıdır...”⁵⁰

Bağımsızlığını kazandıktan sonra Azerbaycan’ın birçok ülkede, yabancı ülkelerin Bakü’de büyükelçilikleri yoktu. Dünya devletleri tarafından Azerbaycan’ın bağımsız devlet gibi tanınmasında Haydar Aliyev’le Süleyman Demirel’in dostluklarının özel katkısı olmuştur. Haydar Aliyev, Azerbaycan’ın yabancı ülkelerinde büyükelçilik kurulmasında Türkiye’nin rolünü değerlendirirken şunları belirtmiştir : «Madem Türkiye’nin imkanları var, NATO’da özel bir büyükelçi tutsun, büyükelçi orada çalışsın. Türkiye aynı zamanda NATO’nun tam üyesidir. «Barış için Ortaklık» programına katılıyoruz. Ancak uygulamada şöyle oldu: Azerbaycan devlet olarak bağımsızlığını kazandıktan sonra herhangi bir ülkede diplomatik temsilcilik kurmaya çalışırsa, büyükelçilik açmak isterse öncelikle Türk büyükelçiliğine gider ve Türk büyükelçiliğine yerleşir. Bundan sonra kendine bir yer bulur ve sonrasında çalışmaya başlayabilirdi”.⁵¹ «Türkiye’nin dış ülkelerdeki ve uluslararası kuruluşlardaki temsilcileri, Azerbaycan davasının dünya kamuoyuna taşınmasında büyük rol oynamışlardır. Türkiye’nin NATO’daki daimi temsilcisi Büyükelçi Onur Öymen, Azerbaycan’da büyük bir mülteci sorunu yaşandığını belirtmiştir: «Başka bir ülkede bu kadar mülteci olsaydı tüm dünya - dünya basını, siyasetçiler, gazeteler ayağa kalkardı. Dünyanın Azerbaycan’daki bu büyük trajediyi her gün hatırlaması gerekiyor. Yani her sekiz kişiden birinin mülteci olduğu başka bir ülke yok. Bu durum sürekli olarak dünya kamuoyunun dikkatine sunulmalı, dünyanın bütün ülkeleri, uluslararası kuruluşlar Azerbaycan’a yardım

48 *Azərbaycan-Türkiyə əlaqələri və Heydər Əliyev* (Bakı: Qafqaz Universiteti Nəşri, 2002), 31.

49 *Azərbaycan-Türkiyə əlaqələri və Heydər Əliyev*, 31-33.

50 *Əliyev, Müstəqilliyimiz əbədidir: 2-ci kitab*, 433-434.

51 *Əliyev, Müstəqilliyimiz əbədidir: 26-cü kitab*, 168.

etmelidir. Tıpkı Birleşmiş Milletler gibi diğer kuruluşlar da diğer ülkelere yardım etmektedir. Onlar da buradalar ama belki daha fazlasını yapmaları gerekiyor. Asıl mesele mültecilerin evlerine dönüşü”.⁵² Azerbaycan’ın Avrupa Konseyi’ne katılım konusunda Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Dışişleri Bakanlığı ve Türkiye’nin Avrupa Konseyi’ndeki temsilcileri destek vermişlerdir.⁵³ Bazı yabancı ülkelerin Ankara’daki büyükelçilikleri Azerbaycan Cumhuriyeti’ne de büyükelçi olarak atanmışlardı. Bu konuyla ilgili olarak Ankara’daki “Hilton” otelinde Türkiye ve Azerbaycan’ın büyükelçiliklerinin katıldığı törende Haydar Aliyev şunları söylemiştir: “... Türkiye ile Azerbaycan arasındaki dostluk ve kardeşlik o kadar yakındır ki, siz Ankara’da bulunduğunuzda biz bunu Bakü’de bulunmuş gibi hissediyoruz. Ancak bununla beraber ben, sizin sık sık Bakü’ye gelmenizi isterdim. Bununla siz Azerbaycan’ın durumu ile daha yakından haberdar olur ve Azerbaycan ile sizin görev yaptığınız ülkeler arasında ilişkilerin daha ciddi şekilde gelişmesine katkı sağlarsınız...”⁵⁴

Türkiye Cumhuriyeti’nin temsilcileri, elçileri ve büyükelçileri Azerbaycan temsilcilerine yardımcı olmakta, uluslararası kuruluşlarda Cumhuriyetimizle ilgili toplantılarda Azerbaycan’a destek vermekteydi. Ermenistan’ın Azerbaycan’a yönelik askeri saldırısı konusunda Türkiye her zaman çok ilkeli ve tutarlı bir duruş sergilemiş ve Cumhuriyetimizi her zaman desteklemiştir.⁵⁵ Haydar Aliyev bu konuda bir açıklamasında şunları söylemiştir: “Türkiye Cumhuriyeti, hükümeti, Türkiye halkı ve özellikle Süleyman Demirel, Azerbaycan’ın Ermenistan ile olan ihtilafında sorunların çözümü konusunda her zaman yanımızda oldu. Uluslararası toplantılarda her zaman Azerbaycan’ın pozisyonunu savundu”.⁵⁶ Süleyman Demirel, ABD Kongresi’nin 24 Ekim 1992 tarihinde kabul ettiği kararla Azerbaycan’a devlet düzeyinde insani yardım da dahil olmak üzere her türlü yardımın yapılmasını yasaklayan “Özgürlüğü Destekleme Yasası”na 907. Ek değişikliğine itiraz etmiş ve bu kararın kaldırılması için defalarca ABD Başkanı’na başvurmuştur.⁵⁷ Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in doğum günü etkinlikleri kapsamında «Çankaya» köşkünde gerçekleştirilen toplantıda Haydar Aliyev, Süleyman Demirel’in sadece Türkiye’nin değil, tüm Türk Dünyasının birbirine yakınlaşması adına büyük işler yaptığını vurgulamıştır: “...Şu ana kadar Azerbaycan Cumhuriyeti’ne ve Azerbaycan halkına gösterdiğiniz ilgi ve özenin bundan sonra da devam edeceğinden şüphemiz yok. Siz her zaman Azerbaycan’la birlikte oldunuz, gelecekte de birlikte olacağımızdan eminiz...”⁵⁸ Türkiye Cumhurbaşkanı, Karabağ ihtilafını ortadan kaldırmak amacıyla «Yurtta sulh, cihanda sulh» ilkesinin gereği olarak Büyükelçi Ali Hikmet Alp’ı özel temsilci olarak atamıştır.⁵⁹

52 Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 26-cü kitab*, 168.

53 Heydər Əliyev. *Müstəqilliyimiz əbədidir: 46 kitabda, 32-ci kitab, yanvar, 2001, mart, 2001* (Bakı: Azərneşr, 2010), 58.

54 Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 2-ci kitab*, 454-455.

55 Heydər Əliyev. *Müstəqilliyimiz əbədidir: 3-cü kitab, dekabr, 1994, iyun, 1995, (çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, məktublar, müsahibələr* (Bakı: Azərneşr, 1997), 330-331.

56 Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 19-cu kitab*, 193-194.

57 Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 20-ci kitab*, 247-248.

58 Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 2-ci kitab*, 484-485.

59 Heydər Əliyev. *Müstəqilliyimiz əbədidir: 14-cü kitab, dekabr, 1997, fevral, 1998* (Bakı: Azərneşr, 2005), 278-279.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in daveti üzerine 8 Şubat 1994'te Türkiye'de bulunan Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev onuruna verilen ziyafette Süleyman Demirel'in Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını tüm dünyada tanıtmaya yolunda birçok hizmetlerde bulunduğunu belirterek, « ... Azerbaycan halkı bunu hiçbir zaman unutmayacaktır ve bu Azerbaycan tarihinde, bağımsız Azerbaycan devletinin tarihinde yer almıştır»⁶⁰ açıklamaları önemlidir. Süleyman Demirel Türkiye ile Azerbaycan arasındaki işbirliğini, kardeşlik, dostluk ilişkilerinin başka hiçbir ülkeyle kıyaslanamayacak düzeyde olduğunu belirtmiştir.⁶¹ Haydar Aliyev ziyaretinin ilk günlerinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerin uzun bir geçmişe sahip olduğunu, aynı kökene sahip insanlar olduklarını, aynı tarihi paylaştıklarını, dil, din farklılıklarının aynı veya çok az olduğunu vurgularken: «... yüzyıllar boyunca, tarihin her aşamasında bizi birbirimizden ayırmaya çok çaba gösterebilirler de, başaramadılar. Ve bundan sonra dolayısıyla hiçbir güç bizi birbirimizden ayıramayacak»⁶² demiştir. Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde en önemli gelişme Şubat 1994'de Haydar Aliyev'in Türkiye ziyareti sırasında yaşanmış, ziyarette Aliyev Türkiye ve Azerbaycan'ı "bir millet iki devlet" olarak tanımlamıştır.⁶³

Haydar Aliyev, TBMM'de milletvekilleri önünde yaptığı konuşmada, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyeti'nin 10'uncu yılı münasebetiyle yaptığı konuşmasını hatırlatmıştır: «Bugün, Sovyetler Birliği dostumuzdur, komşumuzdur, müttefikimizdir. Bu dostluğa ihtiyacımız vardır; fakat yarın ne olacağını kimse bugünden kestiremez; tıpkı Osmanlı gibi, tıpkı Avusturya-Macaristan gibi parçalanabilir, ufalanabilir; bugün elinde sınıksız tuttuğu milletler avuçlarından kaçabilirler. Dünya yeni bir dengeye ulaşabilir. İşte o zaman, Türkiye ne yapacağını bilmelidir. Bizim, bu dostumuzun idaresinde, dili bir, özü bir kardeşlerimiz vardır. Onlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız. Hazır olmak, yalnız o günü susup beklemek değildir; hazırlanmak lazımdır. Milletler buna nasıl hazırlanır; manevî köprülerini sağlam tutarak. Dil bir köprüdür, inanç bir köprüdür. Köklerimizde inmeliler ve olayların bölündüğü tarihimizin içinde bütünleşmeliyiz. Onların, yani dış Türklerin bize yaklaşmasını bekleyemeyiz, bizim onlara yaklaşmamız gerekli».⁶⁴

Haydar Aliyev, Mustafa Kemal Atatürk'ün vasiyetinin yerine getirme zamanının geldiğini belirttikten sonra Azerbaycan'ın pozisyonunu da şöyle açıklamıştır :»... Türkiye ile Azerbaycan arasında ekonomi, ticaret, bilim, kültür, eğitim alanında, diğer tüm alanlarda ilişkilerin özel bir yeri olacak...»⁶⁵

Türkiye araştırmacıları Zekeriya Türkmen "Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı tarihi konuşmalarına dair bir değerlendirme" başlıklı makalesinde 1994, 1997 ve 2001 tarihlerinde Türkiye'ye ziyaretlerinde Türkiye Büyük

60 Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 1-ci kitab*, 362-363.

61 Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 5-ci kitab*, 165-166.

62 Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 1-ci kitab*, 366-367.

63 Göktürk Süheyla, Göktürk Türcaş Bülent. "“Tek Millet, İki Devlet” Özdeyşinin İsim Babası Haydar Aliyev ve Türkiye İlişkileri", 296.

64 Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 1-ci kitab*, 370-371.

65 Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 1-ci kitab*, 372-373.

Millet Meclisinde milletvekillerine hitaben konuşan Haydar Aliyev'in resmî veya gayri-resmi olarak Türkiye'ye pek çok kez gelerek diplomatik temaslarde bulunduğunu, samimi tavırlarıyla Türkiye'deki yöneticilerin yanı sıra Türk halkının da sempatisini kazandığını, bu konuşmalardaki üslubu, hitabeti ve konulara hakimiyeti ve güzel Türkçesiyle Mecliste büyük bir dikkat ve heyecanla takip edildiği gibi, dönemin Türkiye'sinde basında, televizyon ve radyolarda genişçe yer aldığı belirtmiştir.⁶⁶

İki ülkenin Cumhurbaşkanı olarak Haydar Aliyev ve Süleyman Demirel, 10 yıl süreli bir Dostluk ve İşbirliği Anlaşması'nın yanı sıra; ticaret, yatırım, bilimsel ve kültürel işbirliğini öngören anlaşmalar imzalamışlardır.⁶⁷ Aliyev'in Türkiye'yi sık sık ziyaret etmesinde, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Meclis Başkanı olduğu dönemde Demirel ile kurduğu kişisel dostluğun da etkisinin olduğu açıktır. İki devlet başkanı ikili, bölgesel, küresel toplantılarda sık sık bir araya gelip görüşmelerde bulunmuş, bu da Azerbaycan-Türkiye siyasi ilişkilerine olumlu yansımıştır.⁶⁸

Sonuç

Haydar Aliyev'le Süleyman Demirel arasındaki dostluğun Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin gelişmesinde büyük katkısı olmuştur. Büyük devlet adamları arasındaki dostluk sonucunda Türkiye ile Nahçıvan arasında Türkiye'yi Azerbaycan'a bağlayan köprü inşa edilmiş, Milli Lider Haydar Aliyev Türkiye'den gıda ve enerji yardım olarak Nahçıvan'ı ablukadan çıkarmıştır. Haydar Aliyev ve Süleyman Demirel dostluğu, Türkiye ve Azerbaycan halklarının karşılıklı saygı ve sevgisini artırmıştır. Nahçıvan, Ermenistan'ın saldırısına uğradığında Süleyman Demirel, "Nahçıvan'dan elinizi çekin" diyerek Kars Antlaşması'nın önemini tüm dünyaya duyurmuştur. İkili görüşmeler Azerbaycan-Türkiye işbirliğinin gelişmesinde ana etkilerden olmuştur. Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'le birlikte Süleyman Demirel'in Ermenistan-Azerbaycan anlaşmazlığının barışçıl çözümü için çaba harcaması, uluslararası toplantılarda önemli belgelerin kabul edilmesinde iki devletin bir-birini desteklemesi, Bakü-Tiflis-Ceyhan, Bakü-Tiflis-Erzurum projelerinin uygulanması, Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin kardeşlik temelinde kurulmasında iki ülke lideri arasındaki dostluğun önemini yansıtmaktadır. Süleyman Demirel'in ardından Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı olan Ahmet Necdet Sezer, Mart 2003'ten Türkiye'nin Başbakanı, Ağustos 2014'ten Cumhurbaşkanı olan Recep Tayyip Erdoğan Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin aynı dostluk çerçevesinde geleneksel hale gelmesini sağlamıştır. Haydar Aliyev ve Süleyman Demirel'in dostluğunun devamı olarak İlham Aliyev ve Recep Tayyip Erdoğan'ın dostluğu bölgede barış ve güvenliğin garantörü olmuştur.

66 Türkmen Zekeriya. "Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı tarihi konuşmalarına dair bir değerlendirme", *Qəlbi vətənlə çürpən insan. Heydər Əliyev (10 may 1923-cü il – 10 may 2023-cü il)* 100 il. Kollektiv monoqrafiya. Editör Sevinc Aliyeva, Elvin Talışinski (Bakı: "OPTİMİST" MMC. 2023), 278.

67 Ünalp F.Rezzan. "Haydar Aliyev dönemi. Bölgesel politikalar ekseninde Türkiye-Azerbaycan siyasi ilişkileri. "Tek millet-iki devlet", 221.

68 Ünalp F.Rezzan. "Haydar Aliyev dönemi. Bölgesel politikalar ekseninde Türkiye-Azerbaycan siyasi ilişkileri. "Tek millet-iki devlet", 225.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça / References

Azərbaycan-Türkiyə əlaqələri və Heydər Əliyev. Bakı: Qafqaz Universiteti Nəşri, 2002.

Əliyev, Heydər. *Müstəqilliyimiz əbədidir: 1-ci kitab, iyun, 1993, may, 1994, (çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, məktublar, müsahibələr)*, Bakı: Azərneşr, 1997.

Əliyev, Heydər. *Müstəqilliyimiz əbədidir: 2-ci kitab, may, 1994, dekabr, 1994, (çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, məktublar, müsahibələr)*, Bakı: Azərneşr, 1997.

Əliyev, Heydər. *Müstəqilliyimiz əbədidir: 3-cü kitab, dekabr, 1994, iyun, 1995, (çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, məktublar, müsahibələr)*, Bakı: Azərneşr, 1997.

Əliyev, Heydər. *Müstəqilliyimiz əbədidir: 4-cü kitab, iyun, 1995, noyabr, 1995, (çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, məktublar, müsahibələr)*, Bakı: Azərneşr, 1997.

Əliyev, Heydər. *Müstəqilliyimiz əbədidir: 5-ci kitab, noyabr, 1995, mart, 1996, (çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, məktublar, müsahibələr)*, Bakı: Azərneşr, 1998.

Əliyev, Heydər. *Müstəqilliyimiz əbədidir: 6-cı kitab, mart, 1996, iyun, 1996, (çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr)*, Bakı: Azərneşr, 1998.

Əliyev, Heydər. *Müstəqilliyimiz əbədidir: 9-cu kitab, mart, 1997, may, 1997, (çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr)*, Bakı: Azərneşr, 2000.

Əliyev, Heydər. *Müstəqilliyimiz əbədidir: 14-cü kitab, dekabr, 1997, fevral, 1998*, Bakı: Azərneşr, 2005.

Əliyev, Heydər. *Müstəqilliyimiz əbədidir: 19-cu kitab, yanvar, 1999, aprel, 1999*, Bakı: Azərneşr, 2006.

Əliyev, Heydər. *Müstəqilliyimiz əbədidir: 20-ci kitab, aprel, 1999, iyul, 1999*, Bakı: Azərneşr, 2007.

Əliyev, Heydər. *Müstəqilliyimiz əbədidir: 21-ci kitab, iyul, 1999, sentyabr, 1999*, Bakı: Azərneşr, 2007.

Əliyev, Heydər. *Müstəqilliyimiz əbədidir: 22-ci kitab, sentyabr, 1999, noyabr, 1999*, Bakı: Azərneşr, 2007.

Əliyev, Heydər. *Müstəqilliyimiz əbədidir: 23-cü kitab, noyabr, 1999, dekabr, 1999*, Bakı: Azərneşr, 2008.

Əliyev, Heydər. *Müstəqilliyimiz əbədidir: 26-cı kitab, mart, 2000, aprel, 2000*, Bakı: Azərneşr, 2009.

Əliyev, Heydər. *Müstəqilliyimiz əbədidir: 27-ci kitab, aprel, 2000, iyun, 2000*, Bakı: Azərneşr, 2009.

Əliyev, Heydər. *Müstəqilliyimiz əbədidir: 30-cu kitab, sentyabr, 2000, noyabr, 2000*, Bakı: Azərneşr, 2010.

Əliyev, Heydər. *Müstəqilliyimiz əbədidir: 46 kitabda, 32-ci kitab, yanvar, 2001, mart, 2001*, Bakı: Azərneşr, 2010.

Əliyev, Heydər. *Müstəqilliyimiz əbədidir: 45-ci kitab, may, 2003, dekabr, 2003*, Bakı: Azərneşr, 2013.

Həbibbəyli, İsa. *Heydər Əliyev dühasının işıqları*. Azərbaycan. – 2023, 12 dekabr, № 271, s.12. <https://files.preslib.az/projects/heydaraliyev/articles/he1443.pdf>

Bir millet iki devlet. (Ulu Önder Heydar Aliyev'in Azərbaycan-Türkiye İlişkileri Hakkında Nutukları ve Konuşmaları) Bakü: "Elm" Yayın Evi, 2023, s.17.

- Göktürk Süheyla, Göktürk Türcaý Bülent. “Tek Millet, İki Devlet” Özdeyişinin İsim Babası Haydar Aliyev ve Türkiye İlişkileri. *Qəlbi vətənlə çırpanan insan. Heydər Əliyev (10 may 1923-cü il – 10 may 2023-cü il) 100 il*. Kollektiv monoqrafiya. Editör Sevinc Aliyeva, Elvin Talışinski. Bakı: ”OPTİMİST” MMC. 2023.
- T.B.M.M.Tutanak Dergisi.Cilt:26, 89 uncu Birleşim, 6 Mayıs 1997 Salı,Birinci oturum. Açılma Saati: 15.00. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanak/donem20/yil2/bas/b089m.htm>
- Türkmen Zekeriya. Azərbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev’in Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde yaptığı tarihi konuşmalarına dair bir değerlendirme. *Qəlbi vətənlə çırpanan insan. Heydər Əliyev (10 may 1923-cü il – 10 may 2023-cü il) 100 il*. Kollektiv monoqrafiya. Editör Sevinc Aliyeva, Elvin Talışinski. Bakı: ”OPTİMİST” MMC. 2023.
- Ünalp F.Rezzan. Haydar Aliyev dönemi. Bölgesel politikalar ekseninde Türkiye-Azərbaycan siyasi ilişkileri. “Tek millet-iki devlet. *Qəlbi vətənlə çırpanan insan. Heydər Əliyev (10 may 1923-cü il – 10 may 2023-cü il) 100 il*. Kollektiv monoqrafiya. Editör Sevinc Aliyeva, Elvin Talışinski. Bakı: ”OPTİMİST” MMC. 2023.
- Ünalp F.Rezzan. “Türkiye-Azərbaycan Diplomatik İlişkilerinde Haydar Aliyev Dönemi: «Tek Millet-İki Devlet». *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*. Sayı 60, 2023.
- Ural Selçuk. Bağımsızlık sonrası Azərbaycan-Türkiye diplomatik ilişkilerinin kurulması ve üst düzey ziyaretler (1991-2002). *Ahmed Cevad anısına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları*. Editör Doç. Dr. Yunus Emre Tansü. Bölüm 2. Gaziantep, 2020.
- 17 Ağustos 1999 Marmara depremi yıldönümü basın açıklaması. Erişim tarihi: 1 Temmuz 2024. https://www.jmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=9121&tipi=3&sube=2&subesi=
- Алиева Севиндж. “Пульс человека, синхронный с пульсом Родины (к 100-летию Великого Руководителя)”, *Qəlbi vətənlə çırpanan insan. Heydər Əliyev (10 may 1923-cü il – 10 may 2023-cü il) 100 il*. Kollektiv monoqrafiya. Editör Sevinc Aliyeva, Elvin Talışinski, Bakı: ”OPTİMİST” MMC. 2023.
- Письмо представителя Азербайджана от 14 мая 1993 года на имя Председателя Совета Безопасности, *Совет Безопасности. Официальные отчеты сорок восьмой год дополнение за апрель, май, июнь 1993 года*, Организация Объединенных Наций, Нью-Йорк, 1996 год.

